

ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΑΙ ΣΥΣΤΗΜΑ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΝ ΤΟΥ ΕΓΕΛΟΥ

ΥΠΟ
ΟΤΙΣ ΛΕΕ

Καθηγητοῦ τῆς Φιλοσοφίας εἰς τὸ ἐν Πομόνι
τῆς Καλλιφορνίας Πανεπιστήμιον

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγέλου ἐμφανίζει δύο κοινὰ χαρακτηριστικὰ μὲ τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι τῶν μεγάλων νεωτέρων φιλοσόφων αἱ ὅποιοι προηγήθησαν αὐτοῦ: πρῶτον ὅτι ἐν πλήρει συνειδήσει ἠσχολήθη μὲ τὸ ζήτημα τῆς μεθόδου καὶ δεύτερον ὅτι ἐφήρμοσε καὶ ἐχορηγησимоποίησε μέθοδον εἰς τὴν σύνθεσιν ἑνὸς φιλοσοφικοῦ συστήματος. Ἀπὸ τῶν δύο τούτων ἀπόψεων ὁ Ἐγκελος ἐκέρδισεν ἀπὸ τὰς προσπαθείας τῶν σαφῶν ποὺ προηγήθησαν αὐτοῦ κατὰ τοῦτο, ὅτι σαφῶς κατενόησε τὸν μέγαν κοινὸν κίνδυνον ποὺ παρουσιάζουν τόσοσιν ἡ μέθοδος ὅσον καὶ τὸ σύστημα, τὸν κίνδυνον τουτέστιν ὅτι καὶ τὰ δύο ἔχουν μίαν τάσιν πρὸς στενότητα. Ἡ βασικὴ κριτικὴ ποὺ ἀπευθύνει κατὰ τῶν προηγηθέντων αὐτοῦ φιλοσόφων εἶνε ὅτι εἰς τὸ ἔργον των εὑρισκόν ἐμπόδια ὀφειλόμενα εἰς μεθόδους αἱ ὅποιοι, καθ' ὃ μέτρον ἠκολουθοῦντο, τοὺς ἠνάγκαζον νὰ παραβλέπουν σημαντικὰς ἀπόψεις τοῦ κόσμου: συνέπεια δὲ τούτου ἦτο ὅτι παρήγαγον συστήματα τὰ ὅποια ἐφαίνοντο λογικῶς συνεπῆ, εἶχον ὅμως ὡς ἀφετηρίαν ἀπόψεις τόσοσιν εἰδικευμένας, ὥστε νὰ ἀποκλείεται ἡ περιεκτικότης ἐκείνη ποὺ ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸν χαρακτηριστικὸν τῆς φιλοσοφίας. Τὸ πρόβλημα ποὺ ἔθεσεν εἰς τὸν ἑαυτὸν του ὁ Ἐγκελος ἦτο νὰ ἐπεξεργασθῆ μίαν μέθοδον ἡ ὅποια θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ καθορίσῃ μίαν θέσιν, καὶ μάλιστα μίαν καθωρισμένην θέσιν, εἰς ὅλας τὰς ἀπόψεις τοῦ κόσμου ὅπως ἐγνώριζεν αὐτόν. Ἐχὼν ἐνώπιόν του τὰ ἐπιτευχθέντα ὑπὸ ἄλλων ἀποτελέσματα καὶ τὰς προσπαθείας αὐτῶν ἐπεδόθη ἀμέσως εἰς τὸ ἔρ-

γον με πολλήν ὀσμὴν καὶ ἐπιμονὴν καὶ κατὰ τρόπον ὀζυκόν· ἐὰν δὲ δὲν τὸ ἐπραγματεύθη σοβαρώτερον ἀπὸ τοὺς ἄλλους, τοῦλάχιστον τὸ ἔπραξε με περισσοτέραν συναίσθησιν τῶν δυσκολιῶν τὰς ὁποίας αὐτὸ ἐνεῖχε. Εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν ὅπου ζητήματα μεθόδου καταλαμβάνουν τόσον προέχουσαν θέσιν εἰς τὰς συζητήσεις καὶ ὅπου τόσον γενικῶς διατυποῦται ἡ μομφὴ περὶ ἐλλείψεως συστήματος, νομίζομεν ὅτι θὰ εἶνε πολὺ διδακτικόν νὰ ἐξετάσωμεν τὰς ἐπὶ τῶν ζητημάτων τούτων σκέψεις τοῦ τελευταίου ἐκ τῶν μεγάλων συστηματικῶν σοφῶν τῶν κλασικῶν νεωτέρων χρόνων.

Εἰς μίαν οἰκτιρῶν πνευματικὴν ἔρευναν ἡ ἐργασία μας φαίνεται ὅτι γίνεται πρὸς μίαν ἐκ τῶν δύο κατευθύνσεων· ἢ κατευθυνόμεθα πρὸς τὰ δεδομένα μας ἢ φεύγομεν μακρὰν αὐτῶν, ἢ πλησιάζομεν πρὸς πρῶτας ἀρχὰς ἢ στρέφομεν πρὸς αὐτὰς τὰ νῶτα· ἢ δηλονότι κινούμεθα πρὸς τὸ σημεῖον τῆς ἀφετηρίας μας ἢ ἀντιθέτως ἀπομακρυνόμεθα αὐτοῦ. Ἡ δευτέρα ἀπὸ τὰς δύο αὐτὰς διαδικασίας εἶνε ἀρκετὰ κατάδηλος, ἢ πρώτη ὅμως ἐνέχει κἄτι τὸ παράδοξον. Πῶς εἶνε δυνατόν νὰ κινούμεθα πρὸς τὸ σημεῖον τῆς ἀφετηρίας μας, πρὸς τὴν πρώτην μας ἀρχήν; Ὅταν σκεπτόμεθα, εἶνε βεβαίως ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν πάντοτε ἓν σημεῖον ἐκκινήσεως, μίαν ἀφετηρίαν, καθόσον εἶνε φανερόν ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὸ τέλος. Εἶνε ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιήσωμεν ὠρισμένας προϋποθέσεις, νὰ ἐργαθῶμεν ἐπὶ μίας ὠρισμένης βάσεως, διότι ἡ διανόησις εἶνε μία συστηματικὴ ἐνέργεια. Διὰ νὰ εἶνε δυνατόν νὰ ἀναζητήσωμεν ἓνα σημεῖον ἀφετηρίας εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχωμεν ἤδη προϋποθέσει ἓνα ἄλλο τοιοῦτον διὰ νὰ καταστῇ κατ' ἀρχὴν δυνατὴ ἡ διανόησις· καὶ ἄρα αὐτὸ τὸ ἄλλο ἀποτελεῖ τὴν πραγματικὴν καὶ ἀληθινὴν ἀρχήν, διότι αὐτὴ μᾶς παρέχει τοὺς ὅρους μέσφ τῶν ὁποίων διανοούμεθα πραγματικῶς. Κατὰ ταῦτα προκύπτει, ὅτι πᾶσα οἰαδήποτε διανόησις συντελεῖται ἀπὸ προϋποθέσεων καὶ ἡ ἀντίθετος ὁδὸς φαίνεται νὰ εἶνε ἀδύνατος. Καὶ ὅμως τίποτε δὲν εἶνε φανερώτερον ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι, διαρκῶς ἀναζητοῦμεν τελευταῖον τι, ὅτιδῆποτε εἶδους καὶ ἂν εἶνε τοῦτο. Πῶς εἶνε τοῦτο δυνατόν; Τὸ ὅτι ἐνεργοῦμεν οὕτω εἶνε καταφανές, τὸ πῶς ὅμως τὸ πράττομεν εἶνε πρόβλημα.

Αὐτὸ εἶνε τὸ πρόβλημα τῆς μεθόδου εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἑγέ-

λου, διότι κατ' αὐτὸν φιλοσοφία ἦτο ἡ ἀναζήτησις τῶν ἀνωτάτων, τελευταίων ἀρχῶν. Εἰς τὴν ἀποψίν του ταύτην ἠρέσκετο νὰ δίδῃ τύπον παράδοξον λέγων ὅτι τὸ τέλος εἶνε ἡ πραγματικὴ ἀρχή. Τὴν μεταφυσικὴν ἀρχήν, τὸ θεμέλιον τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, τὴν ἔβλεπεν ὅχι ὡς πρῶτον ἀλλ' ὡς τι τελευταῖον, ἐνῶ οἱ φιλόσοφοι οἱ ὅποιοι ἔχουν τὴν ἀπαίτησιν ὅτι ἀρχίζουσιν ἀπὸ τὸ τελευταῖον τοῦτο χρησιμοποιοῦν ἀπλῶς ἓνα λεκτικὸν τύπον ἢ μίαν ἔννοιαν ποὺ ἐδανείσθησαν ἀπὸ τὸν κοινὸν νοῦν. Ἀλλὰ τότε, μᾶς εἶνε ἀδύνατον νὰ μὴ ἐρωτήσωμεν, πῶς θὰ κατορθώσωμεν νὰ εὔρωμεν τὴν τελευταίαν ἀρχήν; Ἀπὸ ποῦ θὰ ἀρχίσωμεν, καὶ διὰ ποίας ὁδοῦ θὰ φθάσωμεν εἰς αὐτήν; Εἰς τὸ ἐρωτήματα τοῦτο δύο δυναταὶ ἀπαντήσεις ὑπάρχουν. Ἀπὸ μιᾶς ἀπέφρασε τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει καμμίαν σημασίαν. Τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα, αὐτὸ εἶνε τὸ σπουδαῖον· ὅλοι οἱ δρόμοι ὁδηγοῦν πρὸς τὸ αὐτὸ μέρος καὶ καθένας ἀπὸ αὐτοὺς εἶνε ἕξ ἴσου καλὸς ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι. Ποῖον δρόμον θὰ ἀκολουθήσει κανεὶς εἶνε ζήτημα προσωπικῆς προτιμήσεως, ἴσως μάλιστα νὰ εἶνε καὶ τυχαῖον γεγονός. Αὐτὴ εἶνε ἡ ἀπάντησις ποὺ δίδει ὁ τραχὺς καὶ ῥωμαλέος ἐρευνητὴς ποὺ μὲ θέρμην ἀκολουθεῖ τὸν δρόμον ποὺ ἐπῆρε μιὰ φορά καὶ ποὺ δὲν σκοτίζεται διὰ φιλοσοφικὰς λεπτολογίας. Διὰ μίαν ἄμεσον πρακτικὴν στάσιν τὸ ζήτημα εἶνε χωρὶς ἐνδιαφέρον καὶ ἐστερημένον σημασίας. Μία τοιαύτη ὅμως ἀπάντησις δὲν ἱκανοποίησε τὸν Ἐγγέλον. Ἡ φιλοσοφικὴ κίνησις εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκε ἀπέριπτε τὸν ἐνστικτώδη τρόπον ἐνεργείας τοῦ κοινοῦ νοῦ, καὶ ἀνεβίβασε τὴν διαλογιστικὴν στάσιν ἐπὶ ἐνὸς ἐπιπέδου εἰς τὸ ὅποιον ποτὲ ἕως τότε δὲν εἶχε φθάσει ἢ σκέψις τῆς Δύσεως. Διὰ τὸν Ἐγγέλον ἡ φιλοσοφία ἐσήμαινε ὄχι τὸ νὰ πράττει κανεὶς ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸ νὰ γνωρίζῃ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον πράττει· ὄχι ἀπλῶς τὸ νὰ εἶνε κανεὶς, ἀλλὰ τὸ νὰ γνωρίζῃ τὸ τί εἶνε. Ἐπρόκειτο περὶ ἐρεῦνης, καὶ ὅταν θὰ συνεπληροῦτο ἡ ἐρευνα, θὰ εἶχε φθάσει καὶ ἡ φιλοσοφία εἰς τὸ τέλος τῆς. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὸ ζήτημα διὰ τίνος μέσου θὰ κατορθώσωμεν νὰ φθάσωμεν καλλίτερον εἰς μίαν κατανόησιν τοῦ ἑαυτοῦ μας, εἶχε πρωταρχικὴν σπουδαιότητα.

Ταυτοχρόνως ὁ Ἐγγέλος ἠρνεῖτο ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀποτελεῖ ἀπλῶς μίαν ἀναζήτησιν, διότι κατὰ τὴν ἀντίληψίν του ἦτο τόσο ἓνα σύστημα ὅσον καὶ μία μέθοδος. Ἐφόσον ὅμως ἡ φιλοσοφία εἶνε συστη-

ματική, εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀρχίζη ὄχι νὰ τελειώνη μὲ τὴν πρώτην τῆς ἀρχὴν—«ἀρχὴν» διότι μόνον μία τοιαύτη εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπάρχη— τὸ δὲ σύστημα πρέπει, τρόπον τινά, νὰ συνάγεται ἐξ αὐτῆς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ συστήματος, ἡ ἔρευνα δὲν ἀποτελεῖ χωριστὸν μέρος τῆς φιλοσοφίας. Ὅπωςδήποτε καὶ ἂν ἀποκαλέσωμεν αὐτήν, εἴτε τὴν εἰπωμεν σκεπτικισμόν, ἢ πίστιν, δοκιμὴν καὶ πλάνην, ἢ ἐπιστημονικὸν πείραμα, ἡ ἔρευνα εἶνε πάντοτε ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὄρων τοῦ συστήματος καὶ ὄχι ἀντιστρόφως. Τὸ σύστημα πρέπει νὰ εἶνε ἀρκούντως περιεκτικὸν ὥστε νὰ παρέχη τὴν ἐξήγησιν διὰ κάθε τί· ἂν ὁμως πληροῖ τὸν ὄρον τοῦτον δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀπομείνη καμμία ἐξωτερικὴ ἄποψις ἀπὸ τῆς ὁποίας νὰ εἶνε δυνατὸν νὰ ἐξετασθῇ ἢ νὰ ἀναζητηθῇ αὐτὸ τοῦτο τὸ σύστημα. Ὅταν θὰ ἔχει συμπληρωθῇ θὰ ἔχει κλείσει ὄπισθεν τοῦ τὴν θύραν. Ἡ ἔρευνα δὲν εἶνε τίποτε ἀνεξορτήτως καὶ καθ' ἑαυτήν· ἀποτελεῖ ἀπλῶς μέρος τοῦ συστήματος. Τὸ αὐτὸ πρᾶγμα εἶνε δυνατὸν νὰ ἐκφράσωμεν ἀπὸ ἀπόψεως τῆς μεθόδου. Πῶς θὰ εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν πρώτην ἀρχὴν ἂν κατὰ τύχην τὴν ἀνεύρωμεν; Δὲν εἶνε κανένα ἀντικείμενον τοῦ μουσείου, μὲ καμμίαν ὠραίαν ἐπιγραφὴν ποὺ θὰ τὴν διαβάσουμε. Ὅταν ὁ ἐρευνητὴς δὲν γνωρίζει ἐκ τῶν προτέρων τὸ τί ζητεῖ καὶ ὄχι μόνον τὸ ὅτι αὐτὸ ποὺ ζητεῖ ἐκφράζεται δι' ὀρισμένων λέξεων αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν ἀρχὴν δὲν ἔχουν καμμίαν σημασίαν, ποτὲ δὲν θὰ κατορθώσῃ νὰ τὸ εὔρη. Ἡ πρώτη ἀρχὴ δὲν εἶνε κανένας ἄνθρωπος τὸν ὁποῖον εἶνε δυνατὸν νὰ ἰδῇ κανεὶς ἐξ ἀποστάσεως χωρὶς νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ. Μὲ ἄλλας λέξεις ἡ ἔρευνα δὲν εἶνε παρὰ μία πρόφασις. Ὁ Ἐγγελοσ εὐρίσκει τὴν πρώτην τῆς ἀρχὴν διότι γνωρίζει ποὺ νὰ τὴν ἀναζητήσῃ, γνωρίζει δὲ ποὺ νὰ τὴν ἀναζητήσῃ διότι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὴν θέτει ἐκεῖ. Ἡ ἀρχὴ τοῦ θὰ ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ Σπινόζα παρὰ πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ Σωκράτους.

Ἐπὶ τὰ ταῦτα σύγκρουσις μεταξὺ τῶν ἀπόψεων ἐρεῦνης καὶ συστήματος εἰς τὴν φιλοσοφίαν αὐτήν. Ἐὰν ἡ φιλοσοφία εἶνε περιεκτικὸν σύστημα ἀπορροφᾷ ἐν ἑαυτῷ τὴν ἔρευναν καὶ καταστρέφει οὕτω αὐτήν· ἂν δὲ ἡ ἔρευνα ἐνσωματωθῇ εἰς τὸ σύστημα τότε δὲν εἶνε δυνατὸν οὔτε κἂν νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀναπτύξεως τοῦ συστήματος διότι καὶ τὸ τοιοῦτον ἐπίσης θὰ εἶνε εἶδος ἐρεῦνης. Οὕτω λοιπὸν

ἔάν ἡ φιλοσοφία ἐκκινήσει ἀπὸ τὴν ὄντολογικὴν ἀρχήν, ἡ ἀρχὴ τῆς θὰ εἶνε ἐπίσης καὶ τὸ τέλος αὐτῆς· θὰ ἀποτελεῖται δηλαδὴ ἀπὸ μίαν μοναδικὴν καὶ ἀμετάβλητον σύλληψιν τοῦ ὄντος. Τῆς θεωρίας αὐτῆς μόνος καὶ συνεπὴς ἀντιπρόσωπος καὶ ἐρμηνευτὴς ὑπῆρξεν ὁ Παρμενίδης. Ἐφ' ἑτέρου ὅμως ἔάν ἡ φιλοσοφία δὲν ἀρχίσαι μὲ μίαν ὄντολογικὴν ἀρχήν, ποτὲ δὲν θὰ κατορθώσῃ νὰ τὴν ἀνακαλύψῃ διότι θὰ στερεῖται ὁδηγοῦ. Ἐν ὧς βάσις ληφθῆ ἡ ἔρευνα τότε ἀποκλείεται τόσον τὸ σύστημα ὅσον καὶ αὐτὴ ἡ ἐναρξίς του. Εἰς τὰς μακρὰς αὐτοῦ εἰσαγωγίς εἰς τὰ ἔργα του καὶ ἀλλαγῶν δὲν ἔπαυσεν ὁ Ἑγγέλος νὰ ἐπιτίθεται ἐναντίον καὶ τῶν δύο τούτων ἀντιλήψεων. Ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος του ἀποτελεῖ μίαν ἐπίθεσιν ἐναντίον τοῦ δογματισμοῦ τόσον τῆς νοησιολογικῆς διαισθήσεως ὅσον καὶ τοῦ προγενεστέρου ὀρθολογισμοῦ. Ἡ ἐπιμονὴ εἰς τὴν ἀποψίν του ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀνάγκη νὰ εἶνε συστηματικὴ ἀπευθύνεται ἐναντίον τοῦ Kant καὶ ἐναντίον ἐκείνων οἱ ὅποιοι ὑποστηρίζουν τὸν κριτικισμὸν καὶ τὴν ἀνάλυσιν.

Ὁ προφανὴς τρόπος διὰ νὰ ἐκφύγῃ κανεὶς ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδον τοῦτο νομίζομεν ὅτι θὰ ἦτο νὰ διαιρεθῆ ἡ φιλοσοφικὴ ἐνέργεια εἰς δύο μέρη—εἰς μίαν προκαταρκτικὴν ἔρευναν ἢ ὁποία θὰ ἔληγε μὲ τὴν ἀνακάλυψιν μιᾶς προϋποθέσεως καὶ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς προϋποθέσεως αὐτῆς εἰς τὴν λύσιν τῶν καθ' ἕκαστον εἰδικῶν προβλημάτων. Ἡ ἔρευνα θὰ ἐνηργεῖτο, κατὰ ταῦτα, πρὸς δύο κατευθύνσεις, ὄχι συγχρόνως ἀλλὰ διαδοχικῶς. Τοιαύτη ἦτο ἡ ὁδὸς τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ὁ Descartes· ἡ μέθοδός του τῆς ἀμφιβολίας τὸν ἔφερεν εἰς τὴν βᾶσιν τοῦ συστήματός του, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἦτο κατόπιν εἰς θέσιν νὰ οἰκοδομήσῃ ἀσφαλῶς. Ἡ διαδικασία ὅμως αὕτη περιέχει ἐν ἑαυτῇ μίαν δυσκολίαν ἢ ὁποία ὑπεδείχθη ἤδη: χωρὶς τὴν προϋπόθεσιν, ἢ προκαταρκτικὴ ἔρευνα δὲν εἶνε δυνατόν νὰ συμπληρωθῆ· ἢ προϋπόθεσις δὲν εἶνε δυνατόν ποτὲ νὰ εὑρεθῆ. Τὸ μόνον ποὺ χρειάζεται, διακηρύττει ὁ ἀναζητῶν τὴν ἀλήθειαν, δὲν εἶνε παρὰ ἓνα κριτήριον τὸ ὁποῖον θὰ χρησιμεύσει διὰ νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν ἀλήθειαν ὅταν τὴν εὑρωμεν. Τοιοῦτον ὅμως κριτήριον—ἀκρίβεια καὶ σαφήνεια ἐπὶ παραδείγματι—θὰ εἶνε κατ' ἀνάγκην τυπικόν, ἓνα τυπικὸν δὲ κριτήριον δὲν θὰ μᾶς δώσει παρὰ τυπικὸν μόνον κῦρος, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία ἔχει ἀνάγκην ἀπὸ οὐσιαστικὴν ἀλήθειαν. Θὰ ἐπιτρέψῃ βεβαίως εἰς τὸν ἐρευνητὴν νὰ

καθορίση εἴαν μία δεδομένη ἔννοια ἢ πρότασις εἶνε τυπικῶς ἔγκυρος, δὲν θὰ τὸν βοηθήσει ὅμως καθόλου διὰ νὰ ἐννοήσῃ ἢ ἐκτιμήσῃ τὸ περιεχόμενόν της. Ἡ οὐσία τῶν ἀντιρρήσεων τοῦ Kant ἐναντίον τοῦ ὄντολογικοῦ ἐπιχειρήματος συνίστατο ἀκριβῶς εἰς τοῦτο: ἐθεώρει τουτέστιν ὅτι ἡ τυπικὴ τελειότης τοῦ Θεοῦ δὲν εἶχε καμμίαν σχέσιν, πού νὰ εἶνε δεκτικὴ λογικῆς ἀποδείξεως, πρὸς τὴν πραγματικὴν αὐτοῦ ἀλήθειαν, τουτέστι πρὸς τὴν ὑπαρξίν του. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους αἱ σκέψεις ὤθησαν τὸν Ἐγγελοῦ νὰ ἀποκρούσῃ ὅλα τὰ τυπικὰ κριτήρια τῆς ἀληθείας, καίτοι ταυτοχρόνως δὲν τοῦ ἦτο δυνατὸν νὰ παραδεχθῇ τὴν βάσανον τοῦ Kant, διότι ἡ πείρα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβασίζετο ὁ Kant, δὲν εἶνε κανὲν ἐνιαῖον σύστημα, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ εἶνε τοῦτο. Διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, ἀφορῶντας τὴν τυπικότητα, ἐθεώρει ὅτι ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἀποκρούσῃ τὴν ἄποψιν τοῦ Fichte τὴν ὁποίαν ἐθεώρει ὡς τὴν παρέχουσαν τὰς περισσοτέρας ἐλπίδας ἐπιτυχίας. Ὁ Fichte εἶχεν ἀφήσει κατὰ μέρος τὴν ἀμφιβολίαν τοῦ Descartes καὶ ἤρχιζεν ἀμέσως μὲ τὸ cogito, τὸ ὁποῖον διετύπωσε ὑπὸ τύπον ταυτολογίας: τὸ ὑποκειμένον εἶνε ταυτὸν πρὸς ἑαυτό, ἐγὼ=ἐγώ. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι μετὰ τοῦτο ὁ Fichte συνέγραψε ἕνα ὀλόκληρον σύστημα (τὸ ὁποῖον, ἐπειδὴ ἦτο πρακτικόν, δὲν ἦτο ποτὲ δυνατὸν νὰ νὰ εἶνε πλήρες) ἀπεδείκνυεν ὅτι ἡ ἀρχικὴ του προϋπόθεσις δὲν ἦτο παρ' ὅλα ταῦτα ἡ ὄντολογικὴ πρώτη ἀρχή, ἀλλὰ μόλις καὶ τι περισσότερον ἀπὸ μίαν διατύπωσιν τοῦ τυπικοῦ νόμου τῆς ταυτότητος. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ὑποκειμένου δὲν εἶχε πράγματι συναχθῆ, διότι ἡ πρακτικὴ ἐνέργεια τοῦ ὑποκειμένου δὲν περιλαμβάνετο ἐν τῇ ταυτότητί του πρὸς ἑαυτό, ἀλλ' ἀπετέλει ἀπλῶς μίαν ἀδικαιολόγητον προσθήκην. Ἐνῶ ἐφαίνετο ὅτι ἤθελε νὰ ἐκκινήσῃ ἀπὸ μίαν μεταφυσικὴν ἀρχήν, ἀπέδειξε, μὲ ὅσα ἐπηκολούθησαν, ὅτι καὶ δι' αὐτὸν ἐπίσης τὸ τέλος ἦτο ἡ πραγματικὴ ἀρχή.

Ἐνώπιον τῶν ἀντιφατικῶν αὐτῶν θεωριῶν ὁ Ἐγγελοῦ ἐζήτησεν ἄλλην διέξοδον. Ἐδοκίμασε νὰ συνδυάσῃ τὰ δύο, τὴν μέθοδον δηλ. καὶ τὸ σύστημα, ἡ δὲ προσπάθειά του αὐτὴ, μὲ ὅλα αὐτῆς τὰ παρεπόμενα, ἀποτελεῖ τὴν κυριωτέραν αὐτοῦ συμβολὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἐὰν μέθοδος καὶ σύστημα εἶνε ἕν καὶ τὸ αὐτό, δὲν ἔχει πλέον τόπον ἢ προκαταρκτικὴ ἀναζήτησις μιᾶς προϋποθέσεως ὑπὸ μορφήν εἰσαγωγῆς

εἰς τὴν φιλοσοφίαν, διότι ἡ ἀναζήτησις αὐτὴ εἶνε μέρος τοῦ συστήματος. Ὅταν ὁ Ἑγελος διετύπωνε τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶνε τὸ ὅλον, ἠννόει ἀκριβῶς τοῦτο. Συχνά, μᾶς συμβαίνει νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἀπλῶς προσωρινὰς πολλὰς ἀπὸ τὰς προτάσεις μας καὶ τὰς ὑποθέσεις μας τὰς ὁποίας ἔχομεν τὴν πρόθεσιν νὰ ἀπορρίψωμεν βραδύτερον ὅταν θὰ εἴμεθα κάτοχοι πληρεστερᾶς γνώσεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, ἡ ἀλήθεια δὲν εἶνε τὸ ὅλον ἀλλὰ μέρος· εἶνε μᾶλλον τὸ συμπέρασμα καὶ τὸ πόρισμα τῆς ἐρεῦνης παρὰ αὐτὴ αὕτη ἡ ἐρευνα· εἶνε μᾶλλον ἡ τελικὴ φιλοσοφικὴ γνῶσις παρὰ τὰ ἀσταθῆ βήματα τὰ ὁποῖα μᾶς ὀδηγοῦν πρὸς αὐτήν. Διὰ τὸν Ἑγελον ὅμως τὰ ἀσταθῆ βήματα εἶνε μέρος τῆς ἀληθείας. Ὅχι μόνον εἶνε ἀπαραίτητον ἡ φιλοσοφικὴ γνῶσις νὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀμφιβολίαν, ἀλλὰ αὐτὴ αὕτη ἡ ἀμφιβολία εἶνε ἓνα εἶδος φιλοσοφικῆς γνώσεως. Αἱ ἀμφιβολίαι τοῦ Descartes ἔπρεπε νὰ εἶχον περιληφθῆ ἔντὸς αὐτοῦ τοῦ κυρίου σώματος τοῦ συστήματός του ἀντὶ ἀπλῶς νὰ ὀδηγοῦν πρὸς αὐτό. Ἀντίληψις ἐκ τῶν αἰσθήσεων, πίστις, γνώμη, ἀμφιβολία—ὅλα ἔχουν ἔντὸς αὐτῆς τὴν θέσιν των. Φιλοσοφικὴ ἀλήθεια ὑπάρχει εἰς πᾶσαν διανόησιν, ὅχι μόνον περὶ πάσης διανοήσεως. Μὲ μίαν λέξιν, ἐνῶ ὁ Κάντ ἐξήγησε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται (τὸ φαινόμενον) διὰ τῆς φύσεως τῆς γνώσεως, ὁ Ἑγελος ἰσχυρίζετο ὅτι καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ γνῶσις ἐμφανίζεται, καὶ ὅτι αἱ ἐμφανίσεις τῆς ἀποτελοῦν μέρος τοῦ συστήματος τῆς γνώσεως.

Αἱ σκέψεις αὗται καθιστοῦν καταφανῆ τὴν σπουδαιότητα ποὺ ἔχει διὰ τὸ πρόβλημα τῆς μεθόδου τὸ ἐρώτημα : ποῦ πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἡ φιλοσοφία ; καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἑγέλου τὸ ἐξήτασε μὲ πολλὴν προσοχήν. Ὁ δογματισμὸς συνεπήγετο μίαν μέθοδον κατὰ τὴν ὁποῖαν ἦτο οὐσιῶδες νὰ γίνῃ ἕναρξις μὲ βασικὰς μεταφυσικὰς ἐννοίας. Διὰ τὸν δογματισμὸν ἡ τάξις τῆς νοήσεως ἦτο ἡ αὐτὴ μὲ τὴν τάξιν τῶν πραγμάτων. Ἡ μέθοδος τοῦ Kant ἀποτελεῖ ἀναίρεσιν τοῦ δογματισμοῦ καὶ κατὰ συνέπειαν συνεπήγετο τὴν ἀπόρριψιν καὶ τοῦ σημείου ἀφετηρίας τὸ ὁποῖον ἐκεῖνος παρεδέχθη. Ὁ Kant ἐνδιεφέρετο περισσύτερον εἰς τὸ νὰ ἀναιρέσῃ τὴν ἀρχὴν ἡ ὁποία περιείχετο εἰς τὴν παλαιότεραν μέθοδον παρὰ εἰς τὸ νὰ ἀνεύρῃ ἄλλην πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτῆς. Ὅπωςδὴποτε ὅμως, ἡ ἀνάγκη νὰ εὔρεθῆ ἓνα σημεῖον ἐνάρξεως ὑφίστατο

πάντοτε, ἔκτος ἐὰν ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα ἐπρόκειτο νὰ μεταβληθῆ εἰς ἀπλοῦν ζήτημα ἐμπειρικῶν δοκιμῶν· τὴν δυνατότητα ὅμως τοιούτου τινὸς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραδεχθῆ ἢ ἐποχὴ ἐκείνη. Τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως εἶνε πρόβλημα ὄχι μόνον ὅταν θεωροῦμεν τὴν φιλοσοφίαν ὡς σύστημα, ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐξετάζομεν αὐτὴν ὡς ἀναζήτησιν, ἐφ' ὅσον ἡ ἔρευνα αὕτη πρόκειται νὰ εἶνε συστηματικὴ καὶ ὄχι νὰ γίνεται στὰ κουτουροῦ. Εἶνε ὅμως δυνατόν μία ἀναζήτησις νὰ εἶνε συστηματικὴ; Ἐφ' ἑτέρου δυνατόν νὰ ἀντιταχθῆ: εἶνε πάλιν ἐπιτραμμένον νὰ ἀποκαλέσωμεν αὐτὴν φιλοσοφίαν εἰν δὲν εἶνε συστηματικὴ; Ἡ ἀπόπειρα τῶν μετὰ—Καντιανῶν νὰ γράψουν θεωρητικὴν φιλοσοφίαν, ἐνῶ συγχρόνως προσεπάθουν νὰ μείνουν πιστοὶ εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Καπτ, κατέστησε τὸ ζήτημα τοῦτο ὀξὺ δι' αὐτούς. Ἐφθανον βαθμιαίως εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀνάγκη νὰ εἶνε συγχρόνως ἀναζήτησις καὶ σύστημα· καὶ ὅμως τὰ δύο αὐτὰ συνεκρούοντο. Ὁ Ἐγγελος εἶνε ἐκεῖνος ὃ ὁποῖος εἰς τὸ τέλος κατώρθωσε νὰ τὰ ἐνώσῃ εἰς τὴν μίαν ἔννοιαν: τῆς φιλοσοφίας ὡς συστηματικῆς ἐρεῦνης.

Ἐὰν καὶ πρότερον ἦτο σπουδαῖον τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς, διὰ τὸν Ἐγγελον καθίστατο τοῦτο ἀκόμη σπουδαιότερον καθόσον δι' αὐτὸν ἡ μεθοδολογικὴ ἀπαρχὴ καὶ ἡ συστηματικὴ ἀπαρχὴ δὲν ἦσαν πλέον κεχωρισμένα. Τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὸ φιλοσοφεῖν εἶνε ἐπίσης καὶ τὸ πρῶτον βῆμα εἰς τὴν κατασκευὴν ἐνὸς συστήματος. Ἡ σημασία τὴν ὁποίαν τὸ πνεῦμα του ἀπέδιδεν εἰς τὸ νὰ γίνῃ ἡ δέουσα ἀπαρχή, καθίσταται ζωηρότερον ἀντιληπτὴ ἐκ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἀρχίζει τὴν Λογικὴν. Ὁχι μόνον γράφει τὸν συνήθη πρόλογον, καὶ κατόπιν τούτου μίαν εἰσαγωγὴν καὶ διαίρεσιν τοῦ θέματος, ἀλλὰ αἰσθάνεται πρὸς τούτοις καὶ τὴν ἀνάγκην νὰ προσθέσῃ ἓνα εἰδικὸν μέρος φέρον τὸν τίτλον «Ἀπὸ ποῦ πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἡ ἐπιστήμη;» καὶ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ὅλον τοῦ ἔργου του ὡς ἐπιστήμης. Τὸ πρόβλημα τὸ ὁποῖον εὕρισκει τὴν διατύπωσίν του εἰς τὸν τίτλον αὐτὸν τοποθετεῖ εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἐνδιαφέροντος τὰ προβλήματα τῆς μεθόδου καὶ τοῦ συστήματος καθὼς καὶ τῆς μεταξὺ αὐτῶν σχέσεως.

Διὰ νὰ κατανοήσωμεν ποίαν στάσιν λαμβάνει οἰοσδήποτε διανοούμενος εἰς τὸ ζήτημα τῆς μεθόδου, εἶνε οὐσιῶδες νὰ μελετήσωμεν μετὰ προσοχῆς πῶς ἐκφράζεται ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. Αἱ ἐκφράσεις του

αὐταὶ ἀποτελοῦν τὴν ἀφήγησιν πού μᾶς δίδει ὁ ἴδιος διὰ τὰς πράξεις του. Εἶνε ὅμας ἐξ ἴσου οὐσιῶδες νὰ ἐρευνήσωμεν ἐὰν ὁ τρόπος του ἐνεργείας ἀντιστοιχεῖ πραγματικῶς πρὸς τὴν περιγραφὴν τὴν ὁποίαν δίδει ὁ ἴδιος περὶ αὐτοῦ. Αἱ διαφοραὶ αἱ ὁποῖαι ὑφίστανται μεταξὺ ἑνὸς μεγάλου σοφοῦ καὶ τῶν ὀπαδῶν του ὀφείλονται, κατὰ μέγα μέρος, εἰς τὰς προσπαθείας πού καταβάλλουν οἱ τελευταῖοι οὗτοι νὰ θέσουν εἰς ἐφαρμογὴν τὰς μεθοδολογικὰς ἀρχὰς τοῦ διδασκάλου των, ὁ ὁποῖος ὅμως ἢ ἦτο παρὰ πολὺ πλούσιος εἰς γνώσεις, ἢ δὲν εἶχεν ἀρκετὴν συνείδησιν τῶν πράξεών του, ἢ δὲν ἦτο ἀρκετὰ συνεπής, διὰ νὰ τὸ πράξη ὁ ἴδιος. Ἡ ὀητῶς ἐκφραζομένη μεθοδολογία του εἶνε ἢ εἰκὼν τὴν ὁποίαν σχηματίζει οὗτος περὶ τοῦ ἰδεώδους φιλοσόφου· καίτοι δὲ ἡ ὁμοιότης πρὸς τὸν ἑαυτὸν του εἶνε ἀπὸ τινων ἀπόψεων καταπληκτικὴ, δὲν ἀποτελεῖ ποτὲ τελείαν ὁμοιότητα. Ἡ πλήρης ἑαυτο-γνωσία εἶνε ἀδύνατος, γνώσις δὲ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἐργάζεται κανεὶς δὲν εἶνε τι τὸ ἐξαιρετικόν.

Μὲ αὐτὰς λοιπὸν τὰς προειδοποιήσεις πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας, ἄς ἐξετάσωμεν κατὰ πρῶτον τὴν ὀητὴν καὶ δεδηλωμένην ἀπαρχὴν τοῦ συστήματος, ὅπως διατυπώνει αὐτὴν αὐτὸς οὗτος ὁ Ἐγγελος, καὶ ἄς ἐρωτήσωμεν ἐὰν συμβιβάζεται αὕτη πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἐρευναν, ἢ καὶ πρὸς αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ συστήματος. Αἱ ἀπαντήσεις εἰς τὰ ἐρωτήματα αὐτά, ὅπως θὰ γίνῃ φανερόν, θὰ πρέπει νὰ εἶνε ἀρνητικά. Κατόπιν τούτου θὰ ἀρχίσωμεν ἐκ νέου θεωροῦντες τὴν μέθοδον ὡς τὴν πραγματικὴν, καίτοι μὴ ὁμολογημένην, ἀφειτηρίαν, καὶ θὰ ἐρωτήσωμεν ποῖαι θὰ εἶνε αἱ συνέπειαι ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύστημα. Τὸ συμπέρασμα μᾶς θὰ εἶνε ὅτι ἡ μέθοδος — ἢ μᾶλλον ἢ ἐρευνα — ἀποτελεῖ τι τὸ θεμελιῶδες εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἐγγέλου, ὅπως ἀναμφιβόλως ἀνάγκη νὰ εἶνε τοῦτο εἰς κάθε φιλοσοφίαν· ἐφ' ὅσον δὲ ἡ φιλοσοφία εἶνε συστηματικὴ, ἡ μορφή τοῦ συστήματος καθορίζεται ὑπὸ τῆς μεθόδου τῆς ὁποίας γίνεται χρῆσις πρὸς πραγμάτωσιν αὐτοῦ, καὶ οὐχὶ ἀντιστρόφως. Ἡ μέθοδος δὲν ταυτίζεται πρὸς τὸ σύστημα, καθορίζει ὅμως βαθμιαίως τὸ σύστημα καὶ καθίσταται καὶ αὕτη ἡ ἴδια συστηματικὴ, ἐφ' ὅσον ἡ ἀρχὴ ἢ ὁποία περιλαμβάνεται ἐν αὐτῷ καθίσταται βαθμηδὸν καταφανεστέρα. Ἐὰν ὁ Ἐγγελος δὲν κατώρθωσε νὰ συγχωνεύσῃ ἐρευναν καὶ σύστημα, τοῦτο

προήλθεν ἐκ τοῦ ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν τὰ δύο ταῦτα νὰ συγχωνευθοῦν τελείως εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν.

Τι πρέπει νὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἀφειρηθῆσαν τῆς φιλοσοφίας ; ἐρωτᾷ ὁ Ἑγκελς γενικεύων τὸ ζήτημα. Ὡς τοιούτη ἐχρησιμοποιήθησαν ἡ οὐσία ὡς *causa sui*, τὸ *cogito*, αἱ ἐντυπώσεις καὶ αἱ ἰδέαι, τὰ ἄτομα καὶ τὸ κενόν, τὰ εἶδη (αἱ μορφαί). Αἱ συστηματικαὶ φιλοσοφίαι αἱ ὁποῖαι ὠκοδομήθησαν ἐπὶ τῶν βάσεων τούτων διαφέρουν πολὺ ἀπ' ἀλλήλων, κάτω ὅμως ἀπὸ ὅλας αὐτῶν τὰς διαφορὰς ὑπάρχει ἓνα κοινὸν σημεῖον συμφωνίας : εἰς ὅλας τὰ περιπτώσεις ἡ ἀπαρχὴ γίνεται μὲ κατὰ τὸ πρωταρχικὸν καὶ μὴ παράγωγον, καί, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ, ἀεὶ τῶν. Πρέπει, δηλονότι, νὰ ὑπάρχῃ μία ὄντολογικὴ ἀπαρχή, ἐκ τῆς βάσει τῆς ὁποίας τὰ γεγονότα τῆς καθημερινῆς πείρας θὰ εἶνε δυνατόν νὰ ἐξηγηθοῦν. Ἡ μόνη λογικὴ ἀπαρχή, ἐὰν θέλομεν νὰ φιλοσοφήσωμεν συστηματικὰ, εἶνε ἡ ὄντολογικὴ. Ἡ ἀπαρχὴ ὅμως δὲν εἶνε παρὰ μία ἑναρξίς, εἰς τὴν ἔννοιαν δὲ ταύτην περιλαμβάνεται τὸ ὅτι θὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ ἐκεῖ καὶ θὰ προχωρήσωμεν πρὸς κάποιον ἄλλο σημεῖον. Ἡ κατεύθυνσις πρὸς τὴν ὁποίαν θὰ γίνῃ ἡ πρόοδος θὰ διαφέρει ἀναλόγως τοῦ ἐὰν ἡ ἀπαρχὴ εἶνε ὑπερβατικὴ ἢ ἐνυπάρχουσα, ἐν ἢ πολλὰ καὶ ἀναλόγως τοῦ ἐὰν ἡ φιλοσοφία ἡ ὁποία προχωρεῖ συνδέεται πρὸς μαθηματικὰς, χωρικὰς, ψυχολογικὰς ἢ ἄλλας ἰδέας· εἰς πᾶσαν ὅμως περίπτωσιν θὰ ὑπάρξῃ κάποιου εἴδους κίνησις πρὸς τὰ πρόσω. Ἐὰν ὅμως προχωροῦμεν ἀπὸ ἓνα σημεῖον πρὸς ἓνα ἄλλο διατὶ εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐκκινήσωμεν μόνον ἀπὸ ἓνα ὠρισμένον σημεῖον, καὶ νὰ προχωροῦμεν ἀπὸ τῶν λόγων πρὸς τὰς συνεπείας, ἢ ἀπὸ τὴν αἰτίαν πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα ; Διατὶ νὰ μὴ εἶνε ἐξ ἴσου ἐπιτετραμμένον νὰ βαδίσωμεν κατ' ἀντίστροφον τρόπον : ἀπὸ τῶν γεγονότων τούτων πρὸς τὴν ἐξήγησιν αὐτῶν ; Ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα αὕτη ἐξηγεῖ πρέπει νὰ περιλαμβάνονται ἀμοιβαίως τὸ μὲν ἐντὸς τοῦ δέ, ἐκτὸς ἐὰν θέλομεν νὰ παραδεχθῶμεν ἓνα στοιχεῖον τυχαιότητος καὶ ἀ-λογικότητος, ὅποτε τὸ σύστημα, ὡς τοιοῦτον, θὰ εἶνε, ἀκριβῶς κατὰ τοσοῦτον, ἐλαττωματικόν. Ὁ λόγος τούτου εἶνε ὅτι εἰς τὴν δευτέραν περίπτωσιν δὲν θὰ εἴχομεν σύστημα ἀφοῦ τὸ ἀποτέλεσμα θὰ περιελάμβανεν ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀταξίαν καὶ ἀλογικότητα τὴν ὁποίαν μᾶς

παρουσιάζουν τὰ γεγονότα τῆς πείρας. Ἐὰν ἡ ἀταξία ἔχει ἐν τέλει μεταβληθῆ εἰς τάξιν καὶ ἔχει οὕτω ἐξαφανισθῆ, τὸ τοιοῦτον θὰ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι δὲν ἔχει ἀκολουθηθῆ ἢ δευτέρα τάξις ἀλλ' ἢ πρώτη.

Τὸ ὅτι ἡ πρώτη ἀρχὴ καὶ τὰ γεγονότα τὰ ὅποια αὕτη ἐξηγεῖ πρέπει νὰ περιλαμβάνονται ἀμοιβαίως ὁ Ἐγγελος τὸ ἐπίστευε καὶ τὸ ἐξέφρασε πολλάκις λέγων ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀνάγκη νὰ ἀποτελῆ κύκλον ὅπου ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος συναντῶνται. Ἡ εἰκὼν δὲν εἶνε ἐπιτυχής, θὰ χρησιμεύσει ὅμως διὰ νὰ καταστήσῃ ἀντιληπτότερον τὸ πρόβλημα. Ὁ κύκλος εἶνε συνεχής· καὶ ὅμως θὰ πρέπει νὰ τμηθῆ, εἴαν κατ' ἀρχὴν πρόκειται νὰ ὑπάρξῃ φιλοσοφία. Δὲν εἶνε τυχαῖον τὸ γεγοῆς ὅτι ἡ εἰκὼν τὴν ὁποίαν ἐξέλεξεν ὁ Ἐγγελος ὁμοιάζει τόσον πολὺ πρὸς ἐκείνην τοῦ Παρμενίδου, καὶ ἴσως ἡ σφαῖρα νὰ ἀποτελῆ ἐπιτυχέστεραν ἀναλογίαν. Τὸ εἶναι τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰ ἐξηγήσῃ ἡ φιλοσοφία, εἶνε διὰ τὸν Ἐγγελον μία σφαῖρα λεία, πάρα πολὺ μεγάλη διὰ νὰ τὴν περιλάβῃ τὸ χέρι. Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ τὴν συλλάβῃ διὰ μιᾶς· ἀλλὰ καὶ δὲν ἔχει προεξοχὰς αἱ ὅποια νὰ χρησιμεύσουν ὡς λαβαὶ διὰ νὰ τὴν πιάσῃ κανεὶς. Καὶ ὅμως—ὁ Ἐγγελος τὴν ἔπιασε. Καὶ ὅπερ σπουδαιότερον, ἰσχυρίσθη ὅτι ὑπάρχει μία μόνον λαβὴ ἀπὸ τὴν ὁποίαν εἶνε δυνατὸν νὰ τὴν πιάσῃ κανεὶς, ἓνα μόνον σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον εἶνε δυνατὸν νὰ τμηθῆ ὁ κύκλος. Παρ' ὅλον ὅτι πρέπει ἀμοιβαίως νὰ περιλαμβάνονται ἐντὸς ἀλλήλων ὅλα τὰ στοιχεῖα καὶ αἱ ὀντότητες, μόνον ἓν σημεῖον ὑπάρχει ἀπ' τὸ ὁποῖον νὰ εἶνε δυνατὸν νὰ ἀρχίσῃ ἡ φιλοσοφία.

Τὸ σημεῖον τοῦτο εἶνε ἡ ἀμεσότης, τὸ δεδομένον. Ἐὰν ἡ φιλοσοφία εἶνε διαλογισμὸς πρέπει νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ κατὶ πού δὲν εἶνε διαλογισμὸς ἀλλ' ὑλικὸν πρὸς διαλογισμὸν· καὶ τοῦτο εἶνε τὸ ἀμέσως δεδομένον. Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τὸν ὀλόκληρον κύκλον. Ἐὰν ἦτο εἰς θέσιν νὰ τὸ πράξῃ δὲν θὰ ὑπῆρχε πλέον ἀνάγκη διολογισμοῦ· αὕτη ὅμως αὕτη ἡ ὑπαρξὶς τῆς φιλοσοφίας εἶνε ἀπόδειξις, εἴαν κατ' ἀρχὴν ὑπῆρχεν ἀνάγκη τοιαύτης ἀποδείξεως, περὶ τοῦ περιορισμένου χαρακτῆρος τῆς διαλογιστικῆς σκέψεως. Δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ οἰοιδήποτε ἄλλο σημεῖον τοῦ κύκλου παρὰ μόνον ἀπὸ τὴν ἀμεσότητα, διότι ὁποῖονδήποτε σημεῖον καὶ ἂν ἐκλέξωμεν, εἴαν πρόκειται νὰ εἶνε τὸ σημεῖον ὅπου θὰ ἀρχίσῃ ὁ διαλογισμὸς, θὰ εὐρωμεν ὅτι

καὶ πάλιν ἔχομεν ἔμπρός μας τὴν ἀμεσότητα. Δυνατὸν γὰρ ἀρνηθῆναι κανεὶς ὅτι τὸ καθαρῶς δεδομένον ἀποτελεῖ τὸ σημεῖον ἀφειρησίας τοῦ διαλογισμοῦ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι εἰς τὴν πεῖραν δὲν ὑπάρχει κανὲν καθαρὸν δεδομένον παρὰ μόνον ὡς προῖόν μιᾶς προηγηθείσης διαδικασίας διαλογισμοῦ καὶ ἀφαιρέσεως. Πολὺ καλὰ· ἀλλὰ ἀπὸ ποίων πραγμάτων ἀφαίρεσις εἶνε τὸ ἄμεσον δεδομένον; Μήπως ἀπὸ τὰ γνωστὰ εἰς ὅλους ἀντικείμενα ὅπως εἶνε τὰ σπίτια ἢ τὰ δένδρα; Ἐὰν ὅμως αὐτὰ ληφθοῦν ὡς τὸ βιαικὸν ὑλικὸν διὰ τὸν διαλογισμόν, δὲν θὰ εἶνε δυνατὸν γὰρ εἶνε ἐπίσης καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σκέψεως, εἰς τρόπον ὥστε θὰ εὗρεθῆ πάλιν ὅτι ἀποτελοῦν τὴν ἀμεσότητα — ὅχι μὲ τὰς ιδιότητας τῶν δεδομένων τῶν αἰσθήσεων οὔτε καὶ μὲ τὰς ἀποσαφηνισμένας ιδιότητας τῶν δένδρων καὶ τῶν σπιτιῶν, ἀλλὰ τὴν ἀπὸλυτὸν ἀμεσότητα. Ὁ «καθορισμός» των εἶνε γὰρ εἶνε ἀκαθόριστα. Ἡ ἀπαρχὴ τῆς διανοήσεως δὲν ἐπιτρέπεται γὰρ εἶνε ἔργον τῆς διανοήσεως, δὲν εἶνε δυνατὸν γὰρ εἶνε σύνθεσις· ἄλλως δὲν θὰ ἦτο ἡ ἀπαρχή.

Ἡ ἀμεσότης λοιπὸν εἶνε ἡ ἀπαρχή. Ὁ Ἐγελος ὅμως λαμβάνει τὴν ἀμεσότητα ὑπὸ δύο σημασίας· καὶ κατὰ συνέπειαν ὑπάρχουν ἐκ τοῦ λόγου τούτου δύο κατὰ τὸ φαινόμενον ἀπαρχαὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν του. Ἡ Φαινομενολογία πραγματεύεται περὶ τῆς ἐκ τῶν αἰσθήσεων πείρας, καὶ ἡ ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἀμεσότης ἀποτελεῖ τὴν πρώτην μορφήν τῆς ἐξεταζομένης πείρας. Ἀντικείμενον τῆς Λογικῆς εἶνε αἱ κατηγορίαι τῆς διανοήσεως, ἡ δὲ πρώτη κατηγορία εἶνε ἐννοιολογικὴ ἀμεσότης, ἡ εἶναι. Ἐχομεν λοιπὸν ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἀμεσότητα, ἔχομεν ὅμως ἐπίσης καὶ ἀμεσότητα ἐννοιολογικὴν. Ἄς ἐξετάσωμεν αὐτὰς ἀλληλοδιαδόχως, ἀρχίζοντες πρῶτον ἀπὸ τὴν λογικὴν κατηγορίαν καὶ ὡς ἐρωτήσωμεν ἔάν τὸ εἶναι εἶνε κατάλληλον γὰρ χρησιμεύση ὡς σημεῖον ἀφειρησίας τοῦ συστήματος.

Λογικὴ καὶ μεταφυσικὴ εἶνε ἓν καὶ τὸ αὐτό, λέγει ὁ Ἐγελος. Τὸ σύστημα τῶν κατηγοριῶν τῆς διανοίας τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ τὴν λογικὴν εἶνε καὶ «ἀληθὴς μεταφυσικὴ ἢ θεωρητικὴ φιλοσοφία»· δηλαδὴ εἶνε ἐπίσης τὸ σύστημα τῶν μεταφυσικῶν κατηγοριῶν. Δὲν εἶνε εὐκολον γὰρ εἰπῆ κανεὶς τί ἀκριβῶς ἐννοεῖ ὁ Ἐγελος μὲ τὴν λέξιν «λογικὴ» εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτήν, διότι συνήθως μεταχειρίζεται τὸν ὄρον τοῦτον ἀναφερόμενος εἰδικῶς εἴτε εἰς τὸ σύγγραμμά του πρῶτον

ρει τὸν τίτλον τοῦτον, ἢτε ἄλλως εἰς τὴν κατὰ παράδοσιν λογικὴν ἢ εἰς τὴν ὑπερβατολογικὴν (transcendentale) λογικὴν τοῦ Kant, τὰς ὁποίας ὅμως καὶ τὰς δύο ἀποκρούει. Ἐδῶ ὁμιλεῖ γενικῶς περὶ λογικῆς χωρὶς νὰ ἀναφέρεται εἰδικῶς εἰς κανένα σύγγραμμα ἢ εἰς καμίαν θεωρίαν. Μᾶς ἐπιτρέπεται, ὅμως, νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος, ὅτι θεωρεῖ τὴν λογικὴν ὡς τὸ σύστημα τῶν ἀναγκαίων μορφῶν διὰ τὴν ἔλλογον σκέψιν κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν διανόησιν ἢ ὁποία περιλαμβάνει ἓν ἑαυτῇ στοιχεῖα ἐκ τῶν αἰσθήσεων. Ἐνῶ μεταφυσικὴ εἶνε τὸ σύστημα τῶν μορφῶν τοῦ Εἶναι. Καὶ αἱ δύο ἐπιστῆμαι εἶνε τυπικαί κατὰ τοῦτο ὅτι πραγματεύονται περὶ τῆς οὐσίας τῆς ὑπάρξεως μᾶλλον παρὰ περὶ αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπάρξεως· δὲν ἐνδιαφέρονται διὰ τὸ αἰσθητηριακὸν περιεχόμενον τῆς πείρας. Μία ἐκάστη ἐξ αὐτῶν περιέχει καὶ μίαν τάξιν τῆς ἐξαρτήσεως· κάθε μία, ἢμποροῦμε νὰ εἴπωμεν, ἔχει ἀρχὴν, μέσον καὶ τέλος. Εἰς τὴν λογικὴν ὑπάρχει μία μορφή τῆς διανοήσεως ἢ ὁποία περιέχεται καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας· εἰς τὴν μεταφυσικὴν ὑπάρχει μία ἀρχὴ ἢ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν ὄντολογικὴν ἀπαρχήν. Ἐάν, λοιπόν, λογικὴ καὶ μεταφυσικὴ εἶνε ἓν καὶ τὸ αὐτό, ἢ τάξις τῆς ἐξαρτήσεως θὰ πρέπει νὰ εἶνε ἢ ἴδια καὶ εἰς τὰς δύο. Ἡ λογικὴ ἀπαρχὴ θὰ πρέπει νὰ εἶνε καὶ ἢ ὄντολογικὴ ἀπαρχὴ ἢ τάξις τῶν ἰδεῶν θὰ πρέπει νὰ εἶνε ἢ τάξις τῶν πραγμάτων· ἢ ἀρχὴ μιᾶς φιλοσοφίας, λέγει ὁ Ἑγελος, ἐκφράζει τὴν ἀπαρχὴν τοῦ συνόλου τῶν πραγμάτων. Πολλάκις λέγει ὅτι ἢ φιλοσοφικὴ σκέψις πρέπει νὰ εἶνε «ἀντικειμενική». Μὲ τὰς λέξεις αὐτὰς ἐννοεῖ, κατὰ πρῶτον λόγον, ὅτι τὸ ἐπιστημολογικὸν στοιχεῖον τῆς διανοήσεως—τὸ ὁποῖον, φυσικῶς τῷ λόγῳ, εἶνε πάντοτε παρόν, ἀφοῦ ἢ ἀνθρώπινη σκέψις δὲν εἶνε παρὰ μία σειρὰ ἱστορικῶν συμβεβηκότων—εἶνε ἄνευ σπουδαιότητος διὰ τὴν ἀλήθειαν τὴν ὁποίαν ἐκφράζει ὁ φιλόσοφος. Πολλοί, οἱ ὁποῖοι ἄλλως θὰ διεφώνουν πρὸς αὐτόν, νομίζομεν ὅτι θὰ συμφωνήσουν μὲ αὐτόν ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου. Ὅταν ὅμως ἐπιμένει ἐπὶ τῆς ταυτικότητος μεταξὺ λογικῆς καὶ μεταφυσικῆς, ὠθεῖ τὴν θεωρίαν του μέχρι τοῦ ἐσχάτου δυνατοῦ ὁρίου. Δὲν ἀρκεῖ δὲ ὅτι εἰς τὴν διανόησιν ὑπάρχει μία ἀλήθεια ἢ ὁποία εἶνε ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν πρᾶξιν τοῦ διανοεῖσθαι· ἢ διανόησις πρέπει τόσοτεν τελείως

νά κατανοῆ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων ὥστε ἡ τάξις τῆς γνώσεως καὶ ἡ τάξις τοῦ εἶναι νά ἀποτελοῦν ἀπολύτως ἓν.

Ἐναντι τῆς διδασκαλίας αὐτῆς εἶνε ἀνάγκη νά θέσωμεν τὸ ἄλλο ἐγγελιστὸν ῥητὸν ὅτι δηλ. εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὸ τέλος εἶνε ἡ ἀληθινὴ ἀρχή, καὶ ὅτι τὸ νά προχωρῆ κανεὶς σημαίνει πράγματι νά ὀπισθοχωρῆ. Ἄλλ' ἐκ τῆς θεωρίας αὐτῆς ἔπεται ὅτι λογικὴ καὶ μεταφυσικὴ δὲν εἶνε ἓν καὶ τὸ αὐτό· κατ' οὐσίαν μάλιστα ὅτι αἱ τάξεις, αἱ ὁποῖαι ἐπικρατοῦν εἰς τὰς δύο εἶνε ἀντίθετοι. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς μεταφυσικῆς θὰ ἔπρεπε νά ἀρχίσωμεν, ὄχι μὲ τὴν κατηγορίαν τοῦ εἶναι, ἀλλ' ἀπὸ τὸ ἄλλο ἄκρον διότι μόνον ἡ τελευταία λογικὴ κατηγορία ἐκφράζει πλήρως καὶ καταλλήλως τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὸ ἄνω ῥητὸν τὸ τοιοῦτον εἶνε ἀδύνατον, ἡ δὲ ὑπαρξίς τῆς «Ἐπιστήμης τῆς Λογικῆς» ὡς ἰδιαιτέρου μαθήματος, ἀποτελεῖ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ὁρίων ἢ ἀτελειῶν τῆς πεπερασμένης διανοήσεως. Ὅλοι μας γνωρίζομεν, φυσικῶς τῷ λόγῳ, ὅτι διὰ τὸν Ἐγγελον ἡ λογικὴ σημαίνει ἓνα σύστημα ἀχρόνων κατηγοριῶν. Ἐὰν ὁμως τὸ ῥητὸν τοῦ ἔχει κῦρος, πῶς θὰ εἶνε τοῦτο δυνατόν; Ἡ μεταφυσικὴ θὰ προβάλλει τὴν τάξιν τοῦ ὄντος· ἡ λογικὴ ἔν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ πρέπει νά ἀκολουθήσῃ τὴν τάξιν τῆς γνώσεως, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς δὲν εἶνε ἀχρονος, ἀλλ' ἐξηρητημένη ἐκ τῆς φύσεως τῆς ἐν τῷ χρόνῳ ὑπάρξεως. Ἡ τάξις τῆς λογικῆς πρέπει νά εἶνε ἱστορικὴ, βασιζομένη ἐπὶ τοῦ περιορισμένου χαρακτῆρος τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως. Δὲν μᾶς εἶνε δυνατόν νά περιλάβωμεν ὁλόκληρον τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων μὲ ἓν μόνον βλέμμα· ἡ προσέγγισις θὰ πρέπει νά εἶνε βαθμιαία. Κατὰ τὸν Ἐγγελον, ὁλόκληρον τὸ σύστημα τῶν κατηγοριῶν εἶνε ἀναγκαῖον διὰ νά ἀποκαλυφθῆ ἡ φύσις τῶν ὄντων· ἐὰν ὁμως ἡ πρώτη κατηγορία, τὸ εἶναι, ἦτο πράγματι «ἡ ἀπαρχὴ ὅλων τῶν πραγμάτων» δὲν θὰ εἴχομεν ἀνάγκην ἀπὸ καμμίαν ἐξήγησιν τῆς φύσεώς του: αἱ λοιπαὶ μᾶλλον κατηγορίαι θὰ ἦτο ἀνάγκη νά ἐξηγηθοῦν ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ. Τότε μόνον θὰ ἦτο ἀληθὲς νά εἴπωμεν ὅτι ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ σύμπαντος. Καθὸ συστηματικὴ μεταφυσικὴ, ἡ λογικὴ θὰ ὄφειλε νά ἀναπτύξῃ πάντα τὰ ἐπόμενα ἐκ τῆς πρώτης ἀρχῆς. Ἀντὶ τούτου, τὸ εἶναι καὶ αἱ ἐπακολουθοῦσαι κατηγορίαι μᾶς ἐμφανίζονται διαδοχικῶς ὡς ἐντελῶς

ἀκατάλληλοι διὰ νὰ ἀποτελέσουν διαπίστωσιν τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, ὁλόκληρον δὲ τὸ ἱεραρχικὸν συγκρότημα δὲν ἀποτελεῖ εἰ μὴ μίαν ἀναζήτησιν τῆς πρώτης ἀρχῆς. Ὅχι λοιπὸν ἡ πρώτη, ἀλλὰ ἡ τελευταία κατηγορία, εἶνε ἡ πρώτη ἀρχὴ τῶν πραγμάτων.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω εἶνε δυνατὸν νὰ ἀντιταχθῆ, ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τῆς ταυτότητος μεταξὺ λογικῆς καὶ μεταφυσικῆς, ὅτι εἰάν ἡ τελευταία κατηγορία ἦρχετο πρώτη, θὰ εἶχεν ἀκριβῶς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀμεσότητος τὸν ὁποῖον ἔχει τὸ εἶναι· θὰ τὴν ἐβλέπομεν τότε ὡς εἶναι. Καὶ κατ' οὐσίαν ἡ πρώτη κατηγορία, τὸ εἶναι, δὲν εἶνε οὔτε περισσότερον οὔτε ὀλιγώτερον, παρὰ ἡ τελευταία ὁρωμένη κατὰ τὴν ἀμεσότητα αὐτῆς. Ὁ Σπινόζα ἀρχίζει τὴν Ἠθικὴν αὐτοῦ μὲ μίαν διαπίστωσιν περὶ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον δὲν τοῦ εἶνε δυνατὸν εἰς τὴν ἀρχὴν νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Θεὸν κανένα ἄλλο χαρακτηριστικὸν ἐκτὸς ἀπὸ τὸ εἶναι· ὅλα ὅσα ἐπακολουθοῦν εἶνε ἀναγκαῖα διὰ νὰ διευκρινίσουν τὴν κενὴν διαπίστωσιν ὅτι ὁ Θεὸς εἶνε οὐσία, δηλαδή: εἶναι. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸν Ἐγγέλον, κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ εἶναι ἀποτελεῖ τὸν πρώτον ὀρισμὸν τοῦ Θεοῦ. Δὲν εἶνε ὅμως ὁ τελευταῖος, καὶ οἱ λοιποὶ ὀρισμοὶ εἶνε ἕξ ἴσου ἀναγκαῖοι. Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἀπαρχὴν, εἶνε ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν τὸ τέλος καὶ ὅλα ὅσα ὑπάρχουν ἐν τῷ μεταξύ· διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὸ τέλος εἶνε ἀνάγκη νὰ γνωρίζωμεν ἐπίσης καὶ τὴν ἀρχὴν. Ὑπὸ μίαν ὀρισμένην ἐννοίαν ἡ πρώτη κατηγορία εἶνε ἡ ἀπαρχή· ὑπὸ ἄλλην ἐννοίαν, εἶνε τὸ τέλος. Ἄλλως, ἡ φιλοσοφία τοῦ Παρμενίδου θὰ ἦτο ἡ μόνη δυνατὴ. Αὐτὴ αὕτη ἡ ἐννοία μιᾶς καὶ μόνης ἀπαρχῆς εἶνε ἐσφαλμένη. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ τάξις τὴν ὁποίαν ἀνεφέραμεν εἶνε δικαιολογημένη ἀφοῦ ὁποιανδήποτε ἄλλην τάξιν καὶ ἂν δοκιμάσωμεν θὰ εὗρωμεν ἐν τέλει ὅτι εἶνε ἐντελῶς ὁμοία πρὸς ἐκείνην.

Εἰς τὴν ἀντίρρῃσιν ὅμως αὐτὴν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀνταπαντήσωμεν ὅτι ἀπὸ τῆς λογικῆς ἢ ἀνθρωπίνης ἀπόψεως—ἀφοῦ ἡ λογικὴ τάξις εἶνε ἡ τάξις τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως—τὴν ἀπαρχὴν ἀποτελεῖ τὸ εἶναι· ἀπὸ τῆς μεταφυσικῆς ὅμως ἀπόψεως, ἡ ἐννοία μὲ τὴν ὁποίαν κατὰ τὸν Ἐγγέλον τερματίζεται ἡ λογικὴ, αὕτη ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν. Μάλιστα εἶνε ἀνάγκη νὰ προχωρήσωμεν ἀκόμη περισσότερον. Ἀφοῦ ἡ τελευταία κατηγορία λαμβανομένη καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶνε πάλιν παρὰ

αὐτὸ τοῦτο τὸ εἶναι, τοῦτο, μαζί μὲ πᾶν ὅ,τι προηγεῖται αὐτοῦ—ὄλοκληρον δηλ. τὸ σύστημα—ἀποτελεῖ τὴν μεταφυσικὴν ἀπαρχήν. Φαίνεται σὺν τῷ ἔρχεται ἐκ νέου εἰς τὸν κόσμον ὁ Παρμενίδης. Τὸ ὄν εἶνε ὁμοιον πρὸς σφαῖραν, καὶ ἡ πρώτη αὐτῆς ἀρχὴ εἶνε τὸ ὄλον, συλλαμβανόμενον εἰς μίαν μόνην στιγμήν. Ἀλλά, δυστυχῶς, εἴμεθα πολὺ μικροὶ διὰ τὰ περιλάβωμεν τὴν σφαῖραν!!

Ἔχομεν δύο δυνατὰς ὑποθέσεις ἐξ ἴσου καταστρεπτικὰς διὰ τὸ σύστημα. Λογικὴ καὶ Μεταφυσικὴ, εἶναι καὶ γνῶσις εἶνε εἴτε ἓν καὶ τὸ αὐτὸ εἴτε διάφορα πράγματα. Ἐὰν εἶνε ἓν καὶ τὸ αὐτό, ἡ πρώτη ἀρχὴ θὰ πρέπει νὰ εἶνε ἡ αὐτὴ καὶ διὰ τὰ δύο, ἡ δὲ φιλοσοφία θὰ συνίσταται ὄχι εἰς τὴν ἀναζήτησιν ἑνὸς προηγουμένως δεδομένου, ἀλλ' εἰς τὰς ἐκ τούτου ἀπαγωγὰς. Ὅπως ὅμως εἶδομεν, τὸ εἶναι δὲν εἶνε ἡ μεταφυσικὴ ἀπαρχή, ἡ λογικὴ δὲν εἶνε μεταφυσικὴ, καὶ συνεπῶς ἡ φιλοσοφία εἶνε ἀναζήτησις μᾶλλον παρὰ ἓνα ἀπαγωγικὸν σύστημα. Ἐὰν ὅμως λογικὴ καὶ μεταφυσικὴ δὲν εἶνε ἓν καὶ τὸ αὐτό, θὰ εὐρεθῶμεν πάλιν περιπεπλεγμένοι εἰς ὅλας τὰς ἀντιθέσεις τὰς ὁποίας τὸ σύστημα ἰσχυρῶς εἶχε ὑπερνικήσει, ὁποῖαι εἶνε αἱ μεταξὺ οὐσίας καὶ ὑπάρξεως, τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ, τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι, καὶ πρὸ παντός ἢ μεταξὺ νοήσεως καὶ πραγματικότητος. Ἡ λογικὴ δυνατὸν νὰ παρουσιάσῃ ἓνα σύστημα διανοήσεως : δὲν ἀποκαλύπτει ὅμως τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων. Ὁ Ἐγελος θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε συγγράψῃ μίαν χωριστὴν μεταφυσικὴν. Τὸ σύστημα δὲν ἀποτελεῖ μίαν συνδ.αλλαγὴν τῶν ἀντιθέτων ἢ μίαν λύσιν τῶν ἀντινομιῶν ἀλλὰ, τὸ πολὺ, τὴν ἀναζήτησιν μιᾶς λύσεως.

Αἱ δύο αὐταὶ δυνατὰς ὑποθέσεις διατυποῦνται ὑπὸ τὴν μορφήν μίας ἀντινομίας καὶ εἶνε συνεπῶς εὐπρόσδεκτοι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ συστήματος, ἀφοῦ τὸ σύστημα ῥητῶς διατείνεται ὅτι ἔλυσε τὰς ἀντινομίας κατὰ τὴν μόνην ἐκδοχὴν ὑπὸ τὴν ὁποίαν εἶνε αὐταὶ δεκτικαὶ λύσεως. Μᾶς δίδουν τὴν ἰδέαν τοῦ εἶδους ἐκείνου τῆς ἀπαγωγῆς ἢ ὁποία προϋποθέτει τὸν χωρισμὸν μορφῆς καὶ περιεχομένου καὶ ἡ ὁποία, ὡς φιλοσοφικὴ μέθοδος, ἦτο ἀνάθεμα διὰ τὸν Ἐγελον. Θεωροῦν ὡς δεδομένον ὅτι ἀναζήτησις καὶ σύστημα εἶνε κατὰ τὴν φύσιν τῶν ἀντιθέτων, πράγμα τὸ ὁποῖον ἀρνεῖται ἡ ὑπὸ συζήτησιν φιλοσοφία· κατόπιν δὲ τούτου, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προϋποθέσεως ταύτης, ἡ ὁποία λαμβ-

βάνει ὡς δεδομένον αὐτὸ τὸ ζητούμενον, εὐρίσκουν ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀπέτυχεν εἰς τὸ νὰ ἐνώσῃ τὰ δύο. Τοιαῦτα τινὰ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ λεχθοῦν. Ἡ ἀντινομία μας ὅμως δὲν εἶνε ἀπλῶς μία δογματικὴ ἄρνησις σιγρομένη ἐναντίον ἐνὸς ἐξ ἴσου δογματικοῦ ἰσχυρισμοῦ ὑπὲρ τοῦ συστήματος. Ὑπάρχει εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ σύστημα μία νέα ἀντίληψις περὶ τῆς ἀπαγωγῆς, ἡ διαλεκτικὴ· τὸ δὲ ζήτημα εἶνε εἴαν ἡ νέα αὕτη θεωρία λύει τὴν δυσχέρειαν. Ἐχει αὕτη τὴν ἀπαίτησιν ταυτοχρόνως νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ πρὸς μίαν προϋπόθεσιν καὶ νὰ μᾶς ἀπομακρύνῃ ἀπ' αὐτῆς· ἡ πρόοδός μας πρόκειται νὰ εἶνε συγχρόνως πρὸς τὰ ἔμπροσθεν καὶ πρὸς τὰ ὀπίσω. Τὸ σπουδαῖον ὅμως σημεῖον εἶνε ὅτι καὶ ἂν ἀκόμη παραδεχθῶμεν τὸ κῆρος τῆς νέας θεωρίας, πάλιν θὰ παραστῆ ἀνάγκη νὰ λάβωμεν τὴν ἀπαρχὴν ὑπὸ δύο σημασίας. Τὸ σύστημα ἐργάζεται μὲ κατεύθυνσιν πρὸς μίαν μεταφυσικὴν ἀπαρχὴν, ἀπομακρυνόμενον ὅμως ἀπὸ τὴν λογικὴν ἀπαρχὴν, τὸ δὲ χάσμα μεταξὺ λογικῆς καὶ μεταφυσικῆς παραμένει. Τὰ διάφορα στάδια τῆς ἀναζητήσεως δυνατόν νὰ περιλαμβάνουν ἐντὸς ἑαυτῶν φιλοσοφικὴν ἀλήθειαν—τὸ εἶναι εἶνε ὁρ.σμός τοῦ Θεοῦ— εἰς τρόπον ὥστε δὲν παραμελεῖται ἡ λογικὴ ἀπαρχή, ἡ τάξις ὅμως τῆς γνώσεως εἶνε οὐχ ἥττον διάφορος τῆς τάξεως τοῦ εἶναι. Ἐὰν δὲ τὸ εἶναι, ὅταν κατανοεῖται πλήρως, ἰσοδυναμεῖ πρὸς γνῶσιν, πάλιν δὲν ταυτίζεται πρὸς τὴν γνῶσιν ἢ ὅποια τὰ ἀναζητεῖ.

Τὸ εἶναι ἀποτελεῖ, κατὰ ταῦτα, λογικὴν καὶ ὄχι μεταφυσικὴν ἀπαρχὴν. Εἶνε ὅμως ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν καὶ μίαν τρίτην ἀπαρχὴν, τὴν ὁποίαν εἶνε δυνατόν νὰ ἀποκαλέσωμε τὴν ψυχολογικὴν ἀπαρχὴν. Εἶνε τοῦτο ἡ ἄποψις τοῦ κοινοῦ νοῦ. Ἡ λογικὴ ἀρχὴ εἶνε ἀκαταιόητος διὰ τὸν κοινὸν νοῦν ὁ ὁποῖος δὲν εἶνε συνηθισμένος εἰς τὴν θεωρητικὴν σκέψιν· τὸ αὐτὸ δὲ εἶνε ἀληθὲς καὶ διὰ τὴν μεταφυσικὴν ἀρχὴν. Ὁ Ἑγελος θεωρεῖ ἀναγκαῖον νὰ γράψῃ πολλὰς σελίδας διὰ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν φύσιν τοῦ εἶναι, καὶ τοῦτο διότι ὁ ἀναγνώστης διαρκῶς ἐπαιέρεται ἀνελαισθήτως εἰς τὴν σύγχυσιν τῆς ἀφηρημένης κατηγορίας πρὸς τὰς αἰσθητηριακὰς εἰκόνας τῶν συγκεκριμένων πραγμάτων—τὸ εἶναι ταύτης τῆς οἰκίας, τούτου τοῦ δένδρου κτλ. Τὸ εἶναι ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τῆς συστηματικῆς διανοήσεως ἐπὶ τῶν κατηγοριῶν, ἀλλὰ δὲν εἶνε ἡ ἀπαρχὴ πάσης κατ' ἀρχὴν διανοήσεως. Μεταξὺ τοῦ

κοινοῦ νοῦ καὶ τῆς φιλοσοφίας ὑπάρχει χάσμα τὸ ὁποῖον εἶνε ἀνάγκη νὰ γεφυρωθῆ. Αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ κοινοῦ θνητοῦ εἶνε ἀνάγκη νὰ μείνουν σεβασταί· ὁ κοινὸς νοῦς εἶνε ἀνάγκη νὰ ὀδηγηθῆ βαθμιαίως, διὰ διαδοχικῶν σταδίων τῶν ὁποίων ἡ ἀνάγκη εἶνε φανερά, μέχρι τῆς καταστάσεως ἐκείνης τῆς θεωρητικῆς σκέψεως. Ὁ Descartes ἀνεγνώρισε τοῦτο καὶ διετύπωσεν ὡς πρόλογον τῆς ἐκθέσεως τοῦ συστήματός του διαφόρου ἀμφιβολίας ἀφορώσας τὸν εἰς ὅλους γνωστὸν κόσμον τῆς καθημερινῆς ζωῆς, εἰς τρόπον ὥστε ὅταν ὁ ἀναγνώστης θὰ ἔφθαιεν εἰς τὸ cogito θὰ ἠννόει τὴν σημασίαν καὶ τὴν σπουδαιότητά του ἔχων ὡς σημεῖον ἀσφορᾶς τὴν ἰδίαν του πείραν. Καθ' ὅμοιον τρόπον, τῆς Λογικῆς τοῦ Ἐγγέλου προηγεῖται ὁλόκληρος ἡ Φαινομενολογία, ἡ ὁποία, ὅτιδήποτε καὶ ἂν εἶνε κατὰ τὰ ἄλλα, ἀποτελεῖ μίαν εἰσαγωγὴν εἰς τὸ σύστημα τοῦ ὁποίου ἡ Λογικὴ εἶνε τὸ πρῶτον μέρος. Οὕτω περιγράφει αὐτὴν ὁ Ἐγγελος. Ταυτοχρόνως ὅμως εἴαν ἡ φιλοσοφία εἶνε μία συστηματικὴ ἔρευνα, καὶ ἡ μέθοδος εἶνε ἀχώριστος ἀπὸ τὸ σύστημα, τότε καὶ αὐτὴ ἡ Φαινομενολογία πρέπει νὰ εἶνε μέρος τοῦ συστήματος—ὅποτε ἡ φιλοσοφία ἀρχίζει μετὸν κοινὸν νοῦν. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐρμηνεῖα εὐρίσκει στηρίγματα εἰς τὸν Ἐγγελον, διότι εἰς ἕνα ἄλλο χωρίον ἀποκαλεῖ τὸ ἔργον τοῦτο τὸ πρῶτον μέρος τοῦ συστήματος.

Εἶνε λοιπὸν ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν τὴν νέαν αὐτὴν ἀπαρχήν. Ἐὰν ἡ φιλοσοφία εἶνε διαλογισμὸς, τὸ ἀκατέργαστον αὐτῆς ὑλικὸν πρέπει νὰ εἶνε ἐστερημένον διαλογισμοῦ. Τὸ ὑλικὸν τοῦτο εἶνε ἡ αἰσθητηριακὴ ἀμεσότης, εἶνε καθαρὸν δεδομένον, διότι ἡ ἐννοιολογικὴ ἀμεσότης εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς μακρᾶς ἀφαιρετικῆς διαδικασίας. Ἡ «αἰσθητηριακὴ βεβαιότης» ὡς ἀποκαλεῖται, εἶνε ἀπολύτως ἐστερημένη παντὸς διαλογισμοῦ, ἀπηλλαγμένη παντὸς κατασκευάσματος τῆς σκέψεως. Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ὅτι εἶνε ἀμεσός, εἶνε καὶ μεταβλητὴ, καὶ εὐθύς ἀμέσως ἀρχίζουν νὰ παρουσιάζωνται διακρίσεις ἐντὸς αὐτῆς. Πρῶται μεταξὺ αὐτῶν εἶνε αἱ θεμελιώδεις διαφοραὶ μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, μεταξὺ χρόνου καὶ χώρου. Ἐπὶ τῆς βάσεως αὐτῆς ἀναφαίνονται διαδοχικῶς καὶ ἄλλαι μετὰ διαρκῶς αὐξανομένην πολυπλοκότητα εἰς τὴν πείραν καθ' ὅσον προχωρῆ ἡ συζήτησις. Ἡ δυσκολία κατὰ τὸ πρῶτον βῆμα ἐγένετο γενικῶς αἰσθητὴ καὶ συνεζητήθη

εὐρέως. Δὲν εἶνε ποτὲ δυνατόν νὰ ἔχωμεν πείραν τινὰ ἐντελῶς ἀπηλ-
λαγμένην ἀπὸ διακρίσεις· ἢ καὶ ἂν ὑπάρχει τοιαύτη δὲν εἶνε δυνατόν
νὰ ἀποτελεῖ συνέχειαν καμμίας ἄλλης ἢ ὑποία νὰ περιλαμβάνει τοιαύ-
τας, διότι θὰ ἦτο ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ὑπερβῶμεν ποτὲ τὴν πρώτην.
Δὲν θὰ ὑπῆρχεν οὔτε ἓνα ἀχυράκι διὰ νὰ πιασθοῦμεν ἀπ' αὐτὸ καὶ μὲ
τὴν βοήθειάν του νὰ σύρωμεν τὸν ἑαυτὸν μας εἰς ἄλλο ἐπίπεδον. Πολ-
λοὶ φιλόσοφοι ἔσπασαν τὸ κεφάλι τους εἰς αὐτὸν τὸν τοῖχον· ἐὰν ἡ
«ἄμεσος πείρα» ἦτο ἡ ἀπαρχή, θὰ ἦτο συγχρόνως καὶ τὸ τέλος. Ἀπο-
τελεῖ αὕτη ἓνα στοιχεῖον εἰς πᾶσαν οἰανδήποτε πείραν καὶ εἶνε δυνα-
τὸν νὰ τὸ ἀπομονώσωμεν ἢ τοῦλάχιστον νὰ πλησιάσωμεν πρὸς αὐτὸ
διὰ τῆς ἀναλύσεως· αὐτὸ ὅμως δὲν εἶνε τὸ ἴδιο μὲ τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι
ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τῆς φιλοσοφίας. Βεβαίως εἶνε δυνατόν νὰ θεω-
ρηθῇ ὡς ὑλικὸν διὰ τὸν διαλογισμὸν· τότε ὅμως, θὰ ὑπάρχει πάντοτε ἓνα
στοιχεῖον ἀμεσότητος τὸ ὁποῖον ἴσταται ἔναντι τοῦ διαλογισμοῦ, ἀδια-
φόρως ποσὸν ἀπλοῦν ἢ ποσὸν σύνθετον θὰ εἶνε τὸ τελευταῖον τοῦτο.
Εἰς τὰς ἀπείρως διαφόρους περιστάσεις, ὑπὸ ἀπείρως διαφόρους συν-
θήκας, παρέχει τὸ ὑλικὸν διὰ κάθε σκέψιν, καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον
ἀκριβῶς δὲν εἶνε δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ μοναδικὴ καὶ ἀναμφίβο-
λος ἀπαρχὴ τῆς σκέψεως. Ὅχι τὸ στοιχεῖον τοῦτο, ἀλλὰ κἄποια πραγ-
ματικὴ πείρα ἢ ὁποία νὰ τὸ περιέχη θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ θεωρηθῇ ὡς
ἀπαρχή. Οὐχ ἦττον καὶ μία τοιαύτη ἀπαρχὴ ἀκόμη θὰ ἦτο ἀπλῶς
σχετικὴ, διότι ἐνῶ αὕτη ἢ ἐκεῖνη ἢ πρῶξις διαλογισμοῦ ἔχει ἓνα ση-
μεῖον ἀφετηρίας, ὁ διαλογισμὸς ὡς ὅλον δὲν ἔχει καμμίαν τοιαύτην
ἀφετηρίαν πού νὰ εἶνε δυνατόν νὰ ἀνακαλυφθῇ διὰ τῆς πείρας. Διὰ
τούς λόγους τούτους ἡ αἰσθητηριακὴ βεβαιότης εἶνε μία ἀφηρημένη
ἔννοια, ἐφ' ὅσον ἔχει σημασίαν τινὰ διὰ τὴν φιλοσοφίαν· ὡς ἀφηρη-
μένη δὲ ἔννοια δὲν ἐκφράζει τὴν στάσιν τοῦ κοινοῦ νοῦ οὔτε καὶ καμ-
μίας ἄλλης πραγματικῆς βιώσεως ἢ ὁποία νὰ ἀποτελεῖ μέρος ἐνὸς συ-
στήματος βιώσεων. Δὲν εἶνε λοιπὸν πρὸς ὅλα ταῦτα ἡ πραγματικὴ
ἀπαρχή.

Ἡ ἀλήθεια εἶνε ὅτι ἡ ἰδία ἀντίρρησης εἶνε ἰσχυρὰ ἔναντιον τῆς
προτεινομένης ἀπαρχῆς καὶ ὑπὸ τὰς δύο αὐτῆς μορφάς, τῆς αἰσθητη-
ριακῆς καὶ τῆς ἐννοιολογικῆς. Ἡ ἀπαρχή, διακηρύττει ὁ Ἐγγέλος,
πρέπει νὰ εἶνε ἄμεσος ἀπλῆ καὶ μὴ ἐπιδεκτικὴ ἀναλύσεως. Πρέπει νὰ